

УДК 373.5:331.548

DOI: 10.37026/2520-6427-2020-102-2-51-54

Ірина МИЩИШИН,кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки
вищої школи Львівського національного університету
імені Івана Франка**Юлія ДМИТРІВ,**студентка магістратури
Львівського національного університету
імені Івана Франка

ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СУЧАСНИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті проаналізовано проблему професійного самовизначення старшокласників у сучасних умовах. Представлено нові підходи науковців щодо трактування професійного самовизначення з позицій особистісних доміант на протизагу маркетинговим підходам. Подано результати емпіричного дослідження, які демонструють особливості й пріоритети сучасних школярів у професійному самовизначенні.

Ключові слова: професійне самовизначення, старшокласники, професійна орієнтація, фактори професійного самовизначення, суб'єктність професійного самовизначення.

В статтє проаналізована проблема професіонального самоопределення старшекласников в современных условиях. Представлены новые подходы ученых к трактовке профессионального самоопределения с позиций личностных доминант в противовес маркетинговым подходам. Представлены результаты эмпирического исследования, демонстрирующие особенности и приоритеты современных школьников в профессиональном самоопределении.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, старшекласники, профессиональная ориентация, факторы профессионального самоопределения, субъектность профессионального самоопределения.

The article analyzes the problem of professional self-determination of high school students in current conditions. Successful professional self-determination has not only significant personal but also social significance because the training of qualified perspective professionals becomes a guarantee of technological progress and economic development of society. Therefore, to help young people in determining the direction of their professional future and further successful career development, it is necessary to build pedagogical systems and accompaniment models of professional self-determination and self-realization. The development of effective models of pedagogical accompaniment is focused on the formation of their own activity and the subjective position of the participant in the process of professional self-determination. The effectiveness and efficiency of models of the

pedagogical accompaniment of professional self-determination require consideration of various factors influencing the choice of high school students, technological resources, and the specific of modern conditions.

Traditionally, career guidance is perceived as an element of marketing, and among the influencing factors are taken into attention the labor market, the requirements for the competence of professionals, social priorities, and more. At the same time, psychological factors and personal aspects of choice have secondary importance. The article pays attention to the new approaches of scientists to the interpretation of professional self-determination from the standpoint of personal dominants in contrast to marketing priorities. The list of factors of professional self-determination of modern high school students is analyzed, which is supplemented by the determinants of today, and the results of empirical research are presented, which demonstrate the features and priorities of modern schoolchildren in professional self-determination. Only if these factors are taken into account, the process of professional self-determination will be carried out in the most balanced way, avoiding the detrimental influence of external attributive factors and simultaneously strengthening one's own activity and affirming the participant's subjective position.

Key words: professional self-determination, high school students, professional orientation, factors of professional self-determination, the subjectivity of professional self-determination.

Постановка проблеми. Кожен учень-випускник, здобувши повну загальну середню освіту, постає перед вибором свого майбутнього професійного шляху. Успішне вирішення цього завдання має не лише вагоме особистісне, а й суттєве суспільне значення. Адже підготовка кваліфікованих перспективних професійних кадрів стає запорукою технологічного прогресу й економічного розвитку суспільства. Тому задля надання допомоги юній особистості у визначенні напрямку професійного майбутнього й подальшого успішного кар'єрного розвитку необхідна розбудова педагогічних систем і моделей супроводу професійного самовизначення та самореалізації.

Розробка ефективних моделей педагогічного супроводу зорієнтована на формування власної активності й суб'єктної позиції учасника процесу професійного самовизначення. При цьому дієвість та результативність моделей педагогічного супроводу професійного самовизначення вимагає врахування різноманітних факторів впливу на вибір старшокласників, ресурсів технологічного характеру й специфіки умов сучасності.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Професійне самовизначення активно вивчали вітчизняні та закордонні вчені: Г. Костюк, О. Вітковська, В. Сиявський, М. Кузів, Г. Радчук, В. Доротюк, П. Помаган, О. Мельник, Є. Клімов, С. Чистякова, Д. Супер. Ними здійснено системне вивчення сутності, етапів, факторів, особливостей професійного самовизначення. Найбільшою мірою увага дослідників зосереджена на з'ясуванні значення професійного самовизначення, а як наслідок – і профорієнтаційної роботи в розбудові ефективних систем підготовки фахівців, гарантуванні якості освіти, залученні абітурієнтів у заклади вищої освіти та забезпеченні ринку праці кваліфікованими кадрами. Однак такий широкий спектр досліджень не зменшує потреби подальшого вивчення й аналізу специфіки факторів і змін у професійному самовизначенні сучасних старшокласників.

Мета статті – з'ясувати та проаналізувати сутність факторів професійного самовизначення сучасних старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Сучасному ринку праці притаманні високі темпи розвитку, перебудови й системного оновлення. Усі ці особливості зумовлюють якісно нові вимоги до сучасних претендентів-фахівців. Вони повинні відповідати вимогам професійної гнучкості, мобільності, володіти широкими адаптаційними можливостями. Тому питання професійної самореалізації набуває комплексного й системного характеру. Основою успішної самореалізації є вдале професійне самовизначення, яке у свою чергу потребує розробки ефективних моделей професійної орієнтації учнів.

Заходи щодо професійної орієнтації учнів у нашій країні традиційно спрямовувалися на вирішення суспільних завдань, виконання державного замовлення щодо забезпечення ринку праці актуально затребуваними професійними категоріями. Водночас створення умов для успішного професійного становлення особистості, її саморозвитку не були потрактовані належним чином. У зв'язку з відсутністю ефективних педагогічних систем і моделей сприяння ефективно-му професійному самовизначенню старшокласників значна частина молодих людей здійснює свій професійний вибір без аналізу перспектив і потреб ринку праці, врахування всього комплексу факторів, що чинять вагомий вплив на цей процес. Доволі часто учні-випускники не знають, які саме фактори слід брати до уваги найбільшою мірою, адже на них впливають різні середовища й особистості (сім'я, вчителі, друзі, ЗМІ, Інтернет тощо).

Наприкінці 90-х років ХХ ст. у нашій державі розпочато реформування професійної освіти, яке охопило системні зміни у сфері професійної орієнтації, а саме: впровадження профільного навчання та кар'єрного консультування старшокласників у закладах загальної середньої освіти. Однак широке втілення прогресивних починань не забезпечило системного ефекту. Внаслідок цього на сьогодні в системі освіти зберігається звужене трактування профорієнтаційної роботи виключно як діяльності закладу вищої освіти,

спрямованої на залучення абітурієнтів. Такий підхід ототожнює професійну орієнтацію з маркетинговими заходами й позбавлений особистісного контексту, тобто розвитку власної активності й суб'єктності учасників.

Із метою усунення окреслених недоліків сучасні вчені здійснюють дослідження, зорієнтовані на аналіз сутності професійного самовизначення у структурі таких феноменів, як мотиваційно-вольова сфера особистості та соціальне самовизначення особистості в контексті формування самосвідомості. Так, дослідник Є. Клімов розглядав процес професійного самовизначення в контексті етапів розвитку особистості [5, с. 36]. Науковець В. Войтко запропонував трактування терміна «професійне самовизначення», що доводить належність цього поняття до індивідуально-психологічної сфери особистості. Він визначає його як «процес прийняття рішення щодо вибору майбутнього фаху, зміст якого полягає в усвідомленні власної особистості як суб'єкта конкретної професійної діяльності» [2, с. 159]. Дослідник В. Доротюк зазначає, що «професійне самовизначення – своєрідна перевірка громадянської зрілості людини у справі вибору професії: перевірка на відповідальність за майбутнє, не тільки своє, але і всього суспільства. Людина, що вдало зробила свій професійний вибір, любить свою справу, творчо і повноцінно живе, може називатися щасливою і здатною подарувати щастя і впевненість іншим людям» [3, с. 4]. Водночас З. Охріменко вважає, що «окреме місце в системі профорієнтаційної роботи має активізація особистісно орієнтованого підходу, згідно з яким професійне самовизначення визначене внутрішніми чинниками, які покликані зрівноважити суперечності у професійному виборі» [6, с. 88].

Отже, сучасні дослідники різносторонньо досліджують особистісні аспекти процесу професійного самовизначення, що обґрунтовує його значущість у розвитку особистості. Не менш важливим особистісним аспектом професійного самовизначення є усвідомлення суб'єктом своїх сильних та слабких сторін, схильностей до тих чи інших типів професійної діяльності, а також аналіз факторів, які мають вплив на професійний вибір. Найчастіше класифікації факторів професійного вибору вітчизняних та зарубіжних авторів містять *ситуаційні, зовнішні та внутрішні фактори* (Дж. Крумбольц, Д. Супер) [9, с. 192]. До першої групи факторів належать такі, як: сучасна соціальна структура, історичні зміни, соціально-економічні умови, вимоги до працевлаштування, які існують у певній країні, школі, суспільстві та сім'ї. За словами дослідників, особливу увагу слід приділити останньому фактору. Сім'я має особливий вплив на професійний вибір, кар'єру, налаштування на успіх та професійний розвиток особистості. Часто дітей всіляко спонукають продовжувати справу своїх батьків й таким чином обмежують право самостійного професійного вибору.

Друга група – це так звані внутрішні, суб'єктивні фактори, до яких належать біологічні чинники, які можуть визначати появу спеціальних здібностей й водночас обмежувати вибір конкретних професій, зважаючи на ставлення особистості до певних речей, її інтереси, потреби та ієрархію цінностей, прийнятних людиною. До цієї групи чинників відносять: стан здоров'я та конституцію тіла, темперамент, здібності, інтереси, цінності й типологію особистості. Кожен елемент цієї групи визначає індивідуальні особливості особистості, які впливають на всі сфери людської життєдіяльності.

Взявши до уваги психологічний аспект професійного самовизначення, слід відзначити, що більшість сучасних досліджень ґрунтуються на поглядах Е. Фромма, який розглядає професійне самовизначення як систему, яка містить три складники: «хочу», «можу», «потрібно», що визначають внутрішню структуру самовизначення [7]. У цьому ж напрямі здійснені дослідження науковця В. Синявського. Серед факторів, які визначають механізми професійного самовизначення особистості, він виокремлює такі: а) «бажання, прагнення, наміри, ціннісні орієнтації (хочу) – загалом виконують спонукальну роль, забезпечують суб'єкт вибору енергетичною напругою; б) пізнавальні та інтелектуальні можливості (можу) – відповідають за планування та розгортання програми, інформаційне забезпечення діяльності; в) стійкі фізичні, психофізіологічні і характерологічні властивості (маю) – відповідають за виконавчу і регулятивну сторону особистості» [4, с. 27].

Окрім описаних факторів, у сучасних умовах збільшення інформаційних потоків й динамічних змін особливого значення набуває поінформованість претендентів про ринок праці, умови професійної діяльності, здобуття освіти тощо. Найбільш оперативними, легкодоступними засобами інформування сьогодні є інтернет-ресурси. За допомогою таких засобів формується відкрите інформаційне середовище, яке забезпечує дуже широкі можливості щодо освітніх, професійних, ринкових перспектив.

У сучасному світі освіта стає своєрідним продуктом, тому заклади освіти змушені дуже гнучко реагувати на вимоги ринку праці, аби бути конкурентними й зможти запропонувати найбільш привабливі послуги. Унаслідок таких умов ще одним фактором професійного самовизначення стає реклама. Жорстка конкуренція на ринку освітніх послуг змушує заклади освіти до активної маркетингової діяльності, аби здобути свій сегмент ринку й залучити потенційних студентів. Рекламні проспекти часто переконують абітурієнтів у великих і надійних перспективах працевлаштування, високих заробітках та соціальному престижі професії [1, с. 57]. Молоді люди, які мають труднощі із професійним самовизначенням через те, що не були залучені до профорієнтаційних заходів, відповідно не спроможні її критично осмислювати й аналізувати, схильні допустити помилку й обрати професію, що не відповідає їхнім особливостям, здібностям, а також не популярна на ринку праці.

Не менш важливим фактором професійного вибору є прагнення суспільного визнання й, відповідно, засобом його досягнення стає соціальний престиж професії. На сьогодні кількість вступників на такі спеціальності, як педагогіка, медицина, військова підготовка дедалі зменшується. «Наслідком цього є нестача висококваліфікованих кадрів у найважливіших суспільних сферах (охорона здоров'я, соціальний захист населення та ін.)» [8, с. 15].

Означений перелік факторів, які мають вплив на професійне самовизначення старшокласників, дає підстави констатувати, що поруч із традиційними чинниками (сім'я, здібності, інтереси) професійний вибір сучасних випускників значною мірою можуть визначати такі сучасні детермінанти, як реклама, соціальний престиж професій тощо. З метою дослідження переліку таких факторів та аналізу їх сутності було здійснено емпіричне дослідження за допомогою анкетування,

в якому респондентами стали 96 учнів 10-х класів закладів загальної середньої освіти м. Львова. За кількісними показниками статистична вибірка не претендує на репрезентативність, дослідження має пілотний характер, проте його результати достеменно ілюструють загальні тенденції і можуть стати основою для подальших наукових пошуків.

На підставі аналізу відповідей встановлено, що до найбільш престижних професій сучасні учні відносять інформаційно-комп'ютерні спеціальності (75 % опитуваних). Близько половини учнів (52 %) вважають престижною правничу спеціальність. Майже однаковою популярністю користуються економічні (37 %) та медичні галузі (35 %). Найменш престижними є інженерна (12 %) та педагогічна (5 %) сфери. Дослідження продемонструвало, що лише незначний відсоток учнів вважає престижними педагогічні спеціальності, що свідчить про гостру потребу профорієнтаційної роботи зі старшокласниками.

Отже, сучасні учні мають доволі різні погляди на розуміння слова «престижність», адже помилково судити про професію лише за кількістю вступників на дану спеціальність або за вартістю навчання на ній, чи за тим, яку освіту мають вітчизняні та світові знаменитості. Однак у нашому суспільстві доволі часто оцінки базовані саме на таких критеріях. Тому під час профорієнтаційної роботи з учнями слід приділяти значну увагу таким поняттям як «престижність професії» та «суспільно необхідні професії». Варто наголосити на тому, що не завжди «престижність» означає затребуваність. Слід пам'ятати, що в центрі уваги має перебувати особистість, а не рейтинг університетів.

Відповіді на запитання про найбільш затребувані професії на сучасному ринку праці засвідчили, що більшість опитуваних віддали пріоритет медицині (56 %). Майже половина опитуваних вважає не менш затребуваною інформаційно-комп'ютерну галузь, яка є невід'ємною частиною інноваційного суспільства (49 %). На нижчому рівні учні розмістили такі галузі, як міжнародні зв'язки (35 %), інженерія (28 %), педагогіка та економіка (29 % та 26 % відповідно). Невелика частина респондентів (5 %) вважає, що затребуваними є такі професії, як будівельник, вантажник, сантехнік. Це свідчить про те, що в досліджуваних є певна система знань про ті професії, які в суспільстві вважаються престижними, але не завжди є найбільш затребуваними на ринку праці. І навпаки, професії, на які є попит, далеко не завжди корелюють із престижністю. Однак, як бачимо, розуміння цієї ситуації суттєво не впливає на професійний вибір учнів. Вони схильні керуватися поняттями престижу, а не чіткою перспективою працевлаштування чи особистісними якостями.

У процесі емпіричного дослідження було проведено кореляційний аналіз з метою встановлення взаємозв'язків між змінними, отриманими за проведенням анкетуванням, та його шкалами (пакет STATISTICA 6.0, модуль Basic statistics and tables / Correlation matrices). За результатами дослідження було встановлено прямий кореляційний зв'язок між показниками «престижність» та «необхідність» ($r=0,34$). Відповідно до анкетування можна зробити висновок, що професії, пов'язані з інформаційно-комп'ютерними науками, міжнародними зв'язками та економікою, є найпрестижнішими та найбільш затребуваними на ринку праці.

Ще одна галузь, яку учні вважають найбільш важливою, – медична. Цей зв'язок також показує і те, що затребуваність професії має входити до структури престижності як один із її неодмінних елементів.

Висновки. Таким чином, проблема професійного самовизначення на сьогодні зберігає свою актуальність. Зміна парадигми з традиційної (профорієнтаційна робота як маркетинг) на більш інноваційну та сучасну (професійний вибір як результат особистісного самовизначення) є ключовим питанням педагогічного супроводу професійного самовизначення сучасних школярів. У зв'язку із суттєвим доповненням переліку традиційних чинників професійного самовизначення сучасними детермінантами потреба аналізу їх сутності набуває особливого значення, адже лише за таких умов процес професійного самовизначення буде здійснюватися найбільш виважено, з уникненням згубного впливу зовнішніх атрибутивних чинників й одночасним посиленням власної активності та утвердженням суб'єктної позиції учасника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Буянська О. В. Сучасний стан і перспективи профорієнтаційної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах / О. В. Буянська // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – 2008. – Вип. 18. – С. 57–60.
2. Войтко В. І. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. – Київ : Вища шк., 1982. – 218 с.
3. Доротюк В. І. Соціально-професійна орієнтація учнів в умовах профільного навчання / [В. І. Доротюк, М. І. Піддячий, Ф. Г. Левченко та ін.]. – Київ : Педагогічна думка, 2015. – 338 с.
4. Єгорова Є. В. Професійна орієнтація : підруч. [для студентів] / [Є. В. Єгорова, О. М. Ігнатович, В. В. Кобченко та ін.]; [за ред. О. М. Ігнатович]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 240 с.
5. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е. А. Климов. – Изд 4, стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2010. – 304 с.
6. Охріменко З. В. Проблеми вдосконалення системи професійної орієнтації старшокласників у контексті вимог сьогодення / З. В. Охріменко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – 2016. – Вип. 20 (2). – С. 88–100.
7. Радчук Г. К. Особистісне та професійне самовизначення як чинник професійного становлення особистості / Г. К. Радчук // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2012. – Вип. 5.
8. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи : навч. посібн. / В. М. Шахрай. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 464 с.
9. Super D. E. Career and Life Development / W. D. Brown, L. Brooks (red.). – San Francisco, Washington, London : Jossey-Bass Publishers. – 1984. – P. 192–234.

Дата надходження до редакції: 13.05.202 р.